

कोरोनाकालीन नेपाली कविता

महेन्द्र भण्डारी

उपप्राध्यापक : नेपाली विभाग

नेसवि, जनता विद्यापीठ, बिजौरी, दाङ, नेपाल

hamroastro@gmail.com

(सारसङ्क्षेप : प्रस्तुत लेखमा कोरोना महामारीले नेपाली कवितामा पारेको प्रभावको अध्ययन गरिएको छ । यहाँ कोरोना महामारी चलिरहेका समयमा लेखिएका र विभिन्न समाजिक सञ्जालमा प्रकाशित र प्रसारित भएका गद्य, पद्य तथा गीतिलयमा रचिएका कविताहरूको आवश्यकताका आधारमा नमूना छनोट पद्धतिअन्तर्गतको सोद्देश्यमूलक नमूना छनोटविधिद्वारा सङ्कलन गरी त्यसलाई कविता तत्त्व मध्येका शीर्षक विधान, लय प्रयोग र भाव प्रयोगका आधारमा अध्ययन गरिएको छ । यस लेखमा प्रयुक्त कविताहरूको सङ्कलन गर्दा उद्देश्यमूलक नमूना छनोट विधिको प्रयोग गरिएको छ । सङ्कलित सामग्रीहरूको सप्रमाण विश्लेषण गरी नेपाली कवितामा कोरोनाको प्रभावलाई कसरी प्रस्तुत गरिएको छ भन्ने मूल समस्याको समाधान खोजिएको छ । यहाँ ती सामग्रीहरूको अध्ययन गर्दा व्याख्यानात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ । उक्त अध्ययन तथा विश्लेषण पश्चात कोरोना महामारीले नेपाली कविताको शीर्षक छनोट, लय प्रयोग, भाव तथा विचार र प्रस्तुतिका माध्यम जस्ता आन्तरिक तथा बाह्य दुवै प्रभाव परेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।)

शब्दकुञ्जी : बद्धलय, मुक्तलय, अभिघात, लकडाउन, साइबर, प्रविधि

१. विषय परिचय

सन् २०१९ डिसेम्बरबाट विश्वभर कोरोना भाइरस फैलियो । यसबाट संसारका सबै देशहरू आक्रान्त भए । नेपाल सरकारले पनि २०७६ साल चैत्र ११ गतेदेखि मुलुकभर लागू हुनेगरी लकडाउनको घोषणा गर्‍यो । यसले मानिसलाई एक किसिमको मानसिक आघात पुऱ्यायो । एकाएक मानिसले नसोचेको समस्या आइपुग्दा मानिसभित्र एक किसिमको छटपटी/बेचैनी सुरुवात भयो । यसै सन्दर्भमा २०७६ सालको अन्त्यतिरबाट सुरु भएर हालसम्म पनि महामारीका रूपमा विश्वभरि फैलिरहेको कोरोनालाई विषयवस्तु बनाएर विभिन्न विधाका साहित्यिक रचनाहरू छापामाध्यम र विद्युतीय माध्यमका विभिन्न च्यानलबाट प्रकाशन प्रसारण भए । कोरोनाका समयमा विभिन्न देशले कोरोना महामारीलाई रोक्न भनी लकडाउन गरे । यसमा नेपाली कविहरूले पनि घरभित्रै रहेर कोरोनाजनित आघातमा केन्द्रित भएर कविताहरू लेखेको पाइन्छ । उनीहरूले त्यस बन्दावन्दीको समयमा कोरोनाका विषयमा रचेका कविताहरूमा कोरोनाले मानवीय जीवन-जगतमा पारेका विभिन्न प्रकारका प्रभावहरूलाई कवितामा प्रस्तुत गरेका छन् । कोरोनाकालमा रचिएका त्यस्ता कविताहरू विभिन्न प्रकारका विद्युतीय सञ्जालबाट प्रकाशन र प्रसारण भए । प्रस्तुत लेख कोरोनाकालीन कविताहरू मध्ये नमूना छनोटमा परेका कवितालाई

प्रतिनिधिमूलक मानेर कोरोना महामारीले नेपाली कवितामा के कस्तो प्रभाव पार्यो भन्ने मूल समस्याको समाधान खोज्ने उद्देश्यमा केन्द्रित रहेको छ ।

२. अध्ययन विधि

प्रस्तुत अध्ययन गुणात्मक ढाँचाको अध्ययन भएकाले यसमा कृतिहरूलाई साक्ष्यका रूपमा राखी त्यसको विश्लेषण गरी निष्कर्ष निकाल्ने काम गरिएको छ । लेखमा 'कोरोना महामारीले नेपाली कवितामा पारेको प्रभाव'को अध्ययन गर्न विद्युतीय स्रोतका फेसबुक, युटुब, वेब पोर्टल, डिजिटल पत्रिका आदिबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । त्यसरी तथ्याङ्क सङ्कलन गर्दा नमुना छनोट पद्धतिअन्तर्गतको सोद्देश्यमूलक नमूना छनोटविधि अपनाइएको छ । यसक्रममा कोरोना महामारी चलिरहेका बेलामा कोरोनामहामारीलाई प्रधानता दिई रचना गरिएका कविताहरू मात्र सङ्कलन गरिएको छ । यसरी छनोट गरिएका कविताको शीर्षक, लय र भावका आधारमा अध्ययन तथा विश्लेषण गरिएको छ । त्यसक्रममा उदाहरणसमेत दिई प्राप्त तथ्यको विश्लेषणात्मक ढाँचाबाट समस्याको समाधान खोजी निष्कर्ष निकाल्ने प्रयास गरिएको छ ।

३. सैद्धान्तिक पर्याधार

कविता साहित्यको पद्यभेदअन्तर्गतको लयप्रधान श्रव्य/पाठ्य विधा हो । हाल प्रचलनमा रहेको फुटकर कवितालाई खास कविता विधा भनी सम्बोधन गर्ने गरिएको छ । कविताका संघटक (घटक) तत्त्वहरूमा शीर्षक, संरचना, लयविधान, भाषाशैली, कथनपद्धति, भावविधान, बिम्ब वा अलङ्कार प्रविधि आदि रहेका छन् (त्रिपाठी र अन्य, २०६०, १६) । समग्र विषय वा केन्द्रीय कथ्यलाई जाहेर गर्ने संघटक शीर्षक हो । कविताका आन्तरिक र बाह्य दुई प्रकारका संरचना हुन्छन् । बाह्य संरचनाअन्तर्गत लय, गण, विश्राम पाउ चरण र पङ्क्तिविधानभित्रका अन्तर्लयहरू पर्दछन् । आन्तरिक संरचनाअन्तर्गत पुनरावृत्ति, सञ्चयन, द्वन्द्वात्मकता, समन्वय, साहचयात्मकता जस्ता पक्षहरू रहेका छन् । लयविधानअन्तर्गत गद्य तथा पद्य ढाँचाका वार्षिक, मात्रिक तथा गद्य छन्दहरू पर्दछन् । भाषाशैलीअन्तर्गत वर्ण, पद, पदावली, वाक्यखण्ड, वाक्य र अनुच्छेद, अभिधा, लक्षणा तथा व्यञ्जना जस्ता शब्दशक्तिहरू रहेका हुन्छन् । कथनपद्धतिअन्तर्गत कविता भाषिक लयात्मक आत्मलाप वा मनोलाप रहेको छ । कविताको सोरोफेरो भावविचार वा विषयवस्तु भावविधानअन्तर्गत पर्दछ । कविताको मुख्य कथनलाई बाह्य सौन्दर्य प्रदान गर्ने रूपतात्विक प्रविधिहरू बिम्ब वा अलङ्करण हुन् । प्रस्तुत लेखमा यिनै कविताका तत्त्वका आधारमा कोरोनाकालीन नेपाली कविताको अध्ययन गरिएको छ ।

४. छलफल र विश्लेषण

प्रस्तुत लेखमा नेपाली कवितामा कोरोनाको प्रभाव पहिचान गर्नका लागि कविताको शीर्षक विधान, लय प्रयोग र विचार तथा भाव प्रयोग जस्ता तत्त्वमा केन्द्रित भई तथ्यउपर छलफल गरी विश्लेषण गरिएको छ । त्यसपछि प्रस्तुत लेखलाई विज्ञद्वारा मूल्याङ्कन गराएर विज्ञसमिक्षित लेखका रूपमा तयार गरिएको छ ।

५. विषय विश्लेषण

प्रस्तुत लेखमा कोरोना कविताको शीर्षक विधान, लय प्रयोग र विचार तथा भाव प्रयोग जस्ता

तत्त्वका आधारमा यसप्रकार अध्ययन गरिएको छ :

५.१ कोरोना कवितामा शीर्षक विधान

कोरोनाकालमा रचिएका कविताहरूका शीर्षकको अध्ययन गर्दा तीन प्रकारका शीर्षक भएका कविताहरू रचिएका पाइन्छन् । कोरोनालाई मुख्य उद्देश्य बनाइएका, लकडाउनलाई केन्द्र मानिएका र कोरोनालाई सन्दर्भका रूपमा प्रस्तुत गरिएका कविताहरू यस समयमा रचिएका पाइन्छन् । यस समयका कोरोना केन्द्री कविताहरूको शीर्षकसँग सम्बन्धित कविताहरूलाई तालिकामा यसप्रकार देखाइएको छ:

तालिका १: कोरोना विषयकेन्द्री कविताहरूमा शीर्षक विधानको अवस्था

क्र.सं.	विषयविधान	कविता संख्या	प्रतिशत
१	कोरोनालाई विषय बनाइएका कविता	२०	४०
२	लकडाउनलाई विषय मानिएका कविता	१५	३०
३	कोरोनालाई सन्दर्भका रूपमा प्रस्तुत गरिएका कविता	१५	३०
	जम्मा	५०	१००

क. कोरोनालाई विषय बनाइएका कविता

कोरोनालाई मुख्य उद्देश्य बनाइएका कविताहरूमा कोरोना महामारीले मावनजगतमा पारेका प्रभावको चर्चा गरिएको छ । कोरोनालाई मुख्य उद्देश्य बनाइएका केही उदाहरण यसप्रकार छन् :

प्रकाशचन्द्र अधिकारीको कोरोनाको आघात कविता यसप्रकार रहेको छ:

ठूला अदृश्य पखेटाहरू फिजाएर
क्वाप्प मान्छे खान बसेको छ चोकमा,
र मनुष्य चौबाटोमा भेटे
दिल खोलेर शरीरको भित्र गई व्वाँसोले भैं लुछ्ने,
बिस्तारै शिथिल बनाउने,
अनि अस्पतालका शैयामा पुऱ्याउने,
र सके प्राण लिने
गर्छ कोरोना राक्षसले । (अधिकारी, २०७७ जेष्ठ ८)

यस कवितामा कोरोनाले मानिसमा परेको प्रभाव वर्णन प्रस्तुत गर्ने उद्देश्य राखिएको छ ।

ज्वाला ढकालको ए कोरोना कविता पनि कोरोनालाई मुख्य उद्देश्य बनाइएको छ ।

तिमी फूल बनेर आएको भए
विश्व तिम्रो सुगन्धमा हराउँथ्यो
तिम्रो सुन्दरतामा रमाउँथ्यो
तर तिमी
भाइरस बनेर आयौ
संसारैलाई त्रसित बनायौ (ढकाल, २०७७ वैशाख २१)

यसरी हेर्दा यस कालका कोरोनालाई मुख्य बनाइएका कवितामा कोरोनाको अदृश्य तथा भयङ्कर रूपको चित्रण गरिएको छ भने त्यसका कारण मानिसमा परेको प्रभावको पनि चित्रण गरिएको छ ।

ख. लकडाउनलाई विषय मानिएका कविता

लकडाउनलाई मुख्य उद्देश्य बनाइएका कविताहरूमा कोरोना महामारी आरम्भ भएपछि सरकारले कोरोना नियन्त्रणका लागि मुलुकभर लकडाउन (बन्दाबन्दी) घोषणा गरेपछि मानिसको दैनिक जीवनमा पर्न गएको असर र तन्जित मानसिक अभिघात प्रस्तुत गरिएको छ ।

मिसन अधिकारीको लकडाउन कवितामा कोरोना महामारीका क्रममा भएको लकडाउनको प्रभावको चित्रण यसरी गरिएको छ :

बहुलाहा चितुवाको जस्तो आतंक छ मानव-बस्तीमा
 यौटा अज्ञात आतङ्ककारी पसेको छ मानव-सभ्यतामा
 सारा पृथ्वी बन्द गरेर घुम्न, बसेको छ घरभित्र
 कसैकसैलाई अवसर भैरहेछ- लकडाउन
 कसैकसैलाई शोक भैरहेछ - लकडाउन (अधिकारी, २०७७ वैशाख २०)

शान्ता पौडेलको लकडाउन र प्रकृति कवितामा लकडाउले मानव जीवनलाई आतङ्कित बनाएको भएपनि प्रकृति भने स्वच्छ हुँदै गएको सन्दर्भ प्रस्तुत गरिएको छ

यसो माथितिर नियाल्दा
 आकाश छक्क परे जस्तो
 आउँदैनन् धुलाका कणहरू
 आउँदैनन् हवाई जहाजको
 चर्को आवाज
 गुड्दैनन साधन अचम्म लाग्ने
 बनायो सबैलाई डरै डरले
 काम्ने बनायो (पौडेल, २०७७ जेष्ठ २८)

यी विभिन्न साक्ष्यबाट हेर्दा लकडाउनलाई केन्द्र मानिएका कवितामा मानिस स्वतन्त्र भएर हिँडडुल गर्न नपाउँदा उत्पन्न भएका विभिन्न किसिमका समस्यालाई महत्त्व दिइएको छ र लकडाउनले प्रकृति भने स्वच्छ र सफा हुन पुगेको विषयलाई महत्त्व दिइएको छ ।

ग. सन्दर्भका रूपमा कोरोनालाई प्रस्तुत गरिएका कविता

कोरोना कालमा रचिएका कवितामा प्रासङ्गिक रूपमा कोरोनाजन्य सङ्घात प्रस्तुत गर्ने तथा राजनीतिक कथामा मानवीय नीयतलाई मुख्य विषय बनाइएका कविताहरू पनि रचना गरिएका छन् । यस्ता कविताका केही साक्षहरूलाई यसप्रकार देखाउन सकिन्छ :

वैद्यनाथ उपाध्यायको मान्छेको भविष्य शीर्षकको कविता कोरोना महामारीपछि मान्छेको भविष्यमा प्रश्न उठेको र मानिस मानसिक आघातमा पुगेको प्रसङ्ग उठाइएको छ ।

मान्छेको सोच विचारहरू
 सबै क्वारान्टाइनमा बसेको
 यो विकट घडीमा
 शोक स्तब्ध
 अन्तर्मुखी भएको छ
 मान्छेको भविष्य ! (उपाध्याय, २०७७ वैशाख १७)

कल्पना आचार्यको सरकारको उर्दी कवितामा कोरोनाले भयाक्रान्त भएका जनतालाई सरकारले बेवास्ता गरेको सन्दर्भ यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

हे जनता,
 तिमी भोकले मर
 शोकले मर
 वा अन्य रोगले मर
 तर कोरोनाले कदापी नमर (आचार्य, २०७७ वैशाख ३०)

यी विभिन्न साक्ष्यबाट हेर्दा कोरोना महामारीका कारण मानिसको अवस्था ज्यादै जटिल बन्दै गएको र वर्तमान तथा भविष्य पनि अन्धकार हुन पुगेको सन्दर्भ प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.२ कोरोना कवितामा लय प्रयोग

कोरोनाकालमा रचिएका कविताहरूमा लयगत विविधता पाइन्छ । यस कालमा लेखिएका कविताहरूमा मुक्तलय, बद्ध लय र गीति लय गरी तीनै प्रकारका लयको प्रयोग गरिएका छन् । यस समयका कोरोना केन्द्री कविताहरूको लयप्रयोग सम्बन्धी अध्ययन गर्न छनोट गरिएका कूल पचास (५०) वटा कविताहरूलाई तालिकामा यसप्रकार देखाइएको छ:

तालिका २: कोरोना कवितामा लय प्रयोगको अवस्था

क्र.सं.	लयविधान	कविता संख्या	प्रतिशत
१	मुक्तलयमा रचित कविता	४०	८०
२	बद्धलयमा रचित कविता	८	१६
३	गीतिलयमा रचित कविता	२	४
	जम्मा	५०	१००

क. मुक्तलयमा रचित कविता

कोरोनाकालमा रचिएका अधिकांश कवितामा मुक्त गद्यलयका कविता रहेका छन् । यस किसिमका कविता रचना गर्ने कविहरूमा नयाँ तथा पुराना पुस्ताका धेरै कविहरू रहेका छन् । गद्य लयका लघु आयामदेखि मध्यम आयामसम्मका कविताहरू रचिएका छन् । तालिका एकको आधारमा हेर्दा सामान्यतया यस कालमा रचिएका कविताहरू मध्ये असी प्रतिशत कविताहरू गद्यलयमा रचिएका छन् ।

ख. बद्धलयमा रचित कविता

कोरोनाकालका कोरोना केन्द्रित कविताहरू मध्ये थोरै जसो कविता बद्धलयमा रचिएका छन् । यस किसिमका कविता रचना गर्ने कविहरूमा शास्त्रीयलयमा स्थापित भइसकेका कविहरू रहेका छन् । तालिका एकको आधारमा हेर्दा यस किसिमका कविताहरूमध्ये सोह्र प्रतिशत कविता बद्धलयमा रचिएका छन् ।

बद्धलयमा रचिएका विभिन्न कविका कोरोना केन्द्री कविताहरू मध्ये हेमनाथ पौडेलको 'हार्देन है मानिस' कविता यसप्रकार रहेको छ :

पृथ्वीमा जतिप्राण घातक महाव्याधि र रोगै भए,
जित्यो मानिसले महासमर ती विज्ञान औ ज्ञानले
मान्छेका नवचेतना दिनदिनै बढ्दो नयाँ चिन्तन
यो युद्धै पनि जित्न सक्छ आखिर कवै हार्देन है आखिर । (पौडेल, २०२० अप्रिल २६)

कमल कोइरालाको 'फर्कू म आमा घर' कवितामा यसप्रकार छ :

सारा मार्गहरू खचाखच भए लाग्यो चुली लासको
यस्तो सड्कटमा रहेन नि कतै बाँच्ने भिनो आशको
छैनन् मित्र कतै विदा भइगए छोडी मलाई पर
मात्रै अस्तु लिएर आज कसरी फर्कू म आमा घर । (कोइराला, २०२० अप्रिल २९)

बद्धलयमा रचना गरिएका कोरोना केन्द्री कविता लेखनमा अधिकांश कवितामा शार्दूलविक्रीडित छन्दको प्रयोग गरिएको पाइन्छ भने त्यसबाहेक मन्दाक्रान्ता, उपाजाति छन्दको प्रयोग पनि गरिएको पाइन्छ ।

ग. गीतिलयमा रचित कविता

यसकालका कोरोना विषयकेन्द्री कविताहरू मध्ये ज्यादै न्यून संख्यामा गीतिलयमा रचिएका छन् । यस्ता कवितामा नेपाली भ्उरे गीतिलयको प्रयोग गरिएको पाइन्छ । तालिका एकको आधारमा हेर्दा यस कालमा रचिएका कविताहरू मध्ये चार प्रतिशत कविताहरू गीतिलयमा रचिएको पाइन्छ ।

गीतिलयमा रचिएको विष्णु वि.क.को 'कोरोना भाइरस' कवितांश यसप्रकार रहेको छ :

कोरोना भाइरस हटेन अभै मनबाट डर गएन अभै
कहिलेसम्म हो दुख खप्ने,कसैलाई थाहा भएन अभै
कोरोना भाइरस हटेन अभै मन बाट डर गएन अभै ।

सपना पूरा भएन अभै सम्भेर निद लागेन अभै । (वि.क., २०७६ चैत्र १५)

यस कवितामा पाँच पाँच अक्षरमा यति हुने र बीसबीस अक्षरको पाउ हुने गीति लयको प्रयोग गरिएको छ ।

५.३ कोरोना कवितामा विचार तथा भाव

विश्वमा कोरोना महामारी सुरु भएपछि त्यसको प्रभाव मानव जीवनका सबैतिर पर्न थाल्यो । त्यसको प्रभाव नेपाली कवितामा पनि प्रभाव पऱ्यो । यस महामारीको समयमा रचिएका अधिकांश कवितामा कोरोनाले निम्त्याएका भय, निराशा, कारुणिकता जस्ता भाव प्रस्तुत भएका छन् भने केही

कवितामा आशावादी विचार पनि प्रस्तुत भएका छन् । यस प्रकारका कवितामा प्रयुक्त भावलाई यस क्रममा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

क. आक्रोश/क्रोध, व्यङ्ग्य

कोरोना महाभारी आरम्भ भएपछि संसारका प्रत्येक देशका सरकार र जनताहरू नै एक किसिमको चक्रव्यूहमा परे । कहिल्यै नसोचेको र कल्पनाभन्दा बाहिरको समस्या आइपुग्दा सबै अलमल्लमा परे । त्यसमा पनि सरकारी संयन्त्रमा भएका आसेपासेहरूले स्वास्थ्य सामग्री खरीदका नाममा भ्रष्टाचारको यन्त्र चलाए । त्यसको विरोध पनि भयो । जनता सडकमा आउन बाध्य भए । कोरोना महामारीको भयबाट आक्रान्त भएका जनतामा सरकारको कामकाजले तीव्र असन्तुष्टि जन्माएको सन्दर्भ यस समयका कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । यसरी सरकारी कार्यशैलीको आलोचना गरेर कविता लेख्ने कविहरूमा अनुज थापा, महेन्द्र के.सी. कल्पना आचार्य, अर्जुन पराजुली, तुलसी आचार्य, चैतन्य अधिकारी, दीपक आचार्य, घनश्याम श्रेष्ठ, टड्क आचार्य आदि रहेका छन् ।

यस समयमा सरकारी संयन्त्रको कमजोर व्यवस्थापन र ठोस नीतिको अभाव रहेको सम्बन्धमा पनि कविहरूले व्यङ्ग्य प्रहार गर्ने काम गरेका छन् । विपत्तिको बेलामा अभिभावक भनेकै सरकार हुनु पर्नेमा सरकार एउटा सुताहा घरमालिक जस्तो मात्र भएको सन्दर्भलाई विम्वात्मक रूपमा महेन्द्र के.सी.को 'कमरेड भाइरस' कवितामा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

विस्तारामा सुतिरहेका घरमालिक ती
बेलाबेला जुमुराउँदै व्युभिन्छन्
आदेश दिन्छन्
बिहानै उठेर भजन नसुन्नु
राष्ट्रियगान गाउनु
ताली मज्जाले बजाउनु
नाथे कोरोना
महाशक्ति राष्ट्रहरूले हराउन सकेनन्
कोरोनासँग थुरथुर कापी रहे
तर
हामी यही

राष्ट्रियगान र ताली बजाएर भगाउने तागत राख्छौं । (के.सी., २०७७ वैशाख ३)

सरकार नामको मात्र भएको र देशमा महामारीसँग भ्रष्टाचार र व्यथिति बढ्दै गएको, कोरोना महामारीको बेलामा आएको सरकारको उपस्थिति कतै नभएको, बजारभाउ अकासिएको, सरकारभन्दा दलालहरू शक्तिशाली हुँदै गएको र जनता दलालहरूको चक्रव्यूहमा परेका सन्दर्भ चैतन्य अधिकारीको 'जुद्धसम्शेर महाराजका नाममा' कवितामा यसप्रकार प्रस्तुत गरिएको छ :

तर,
 म भोरमा परैं, मालिक !
 माफी बक्स्योस,
 यो सरकार फरार भएको देशमा
 कहिले प्याजको भाउ सोध्दै बजार बजार भौतारिँदा
 कहिले लसुनको भाउ सोध्दै पसल पसल चाहार्दा
 मैले ध्यानै दिन भ्याएनछु हजुरलाई
 आज
 कोरोना भाइरसको हल्लाले चिमोटेर
 मास्ककै भाउ बुझ्न हिँड्दा बजारमा
 बल्ल याद आयो हजुरको ! (अधिकारी, २०७७ वैशाख ३)

सरकारले बेलामा काम नगरेको र कोरोना सङ्क्रमितको उपचार गर्ने काममा सरकार लाचार देखिएको सन्दर्भलाई पनि यस समयका कविहरूले सशक्त रूपमा उठाएका छन् । यी विविध साक्ष्यहरूबाट हेर्दा कोरोना महामारीका समयमा लेखिएका अधिकांश कवितामा सरकारको अकर्मण्य प्रवृत्ति, नालायकी चरित्र, अमानवीय व्यवहार, भ्रष्ट आचरणप्रति जनतामा आक्रोश रहेको सन्दर्भलाई प्रमुखता दिइएको पाइन्छ । जनतालाई अफट्यारो परेको बेलामा सरकार गम्भीर भएर जनताको दुःखमा अविभावक भएर उपस्थित हुनुपर्नेमा त्यस्तो नभएको, सरकारले लकडाउनको घोषणा गरेपछि जनताले पाउनसम्म दुःख पाएको सन्दर्भलाई पनि यस समयका कवितामा महत्त्व दिइएको छ । सरकारभन्दा दलालहरू शक्तिशाली बनेको, सरकार त्यसको सहयोगी बनेको, सोभासिदा जनता भोक र भयले आहत हुँदै गएको सन्दर्भलाई पनि विभिन्न किसिमका बिम्ब, प्रतीक तथा व्यङ्ग्यका माध्यमबाट प्रस्तुत गरिएको छ ।

ख. मानसिक अभिघातको चित्रण

कोरोना महामारीको समयमा लेखिएका अधिकांश कवितामा मानसिक अभिघातको चित्रण गरिएको छ । भौतिक रूपमा नदेखिने र सञ्चारका विभिन्न माध्यमबाट वास्तविकताभन्दा भयानक बनाइएको महामारीको समाचारले मानिसमा गम्भीर मानसिक अभिघात परेको र त्यो छाप अमीट भएर रह्यो । त्यसले मान्छेलाई 'मरिन्छ कि क्या हो' भन्ने लाग्न थाल्यो र ऊ 'अनेक कुरा सोचिँदै बस्न वाध्य' भयो त्यसले मानिसमा अभिघातको सृजना गरिदियो भन्ने विषयलाई यस कालका कवितामा प्रबलरूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । यसरी मानसिक अभिघातको विषयलाई कवितामा प्रस्तुत गर्ने कविहरूमा हेमनाथ पौडेल, बिष्णु वि.क., नम्रता गुरागाई, ज्वाला ठकाल, वैकुण्ठराज आचार्य, भूपेन्द्रराज वैद्य, दामोदर पुडासैनी किशोर, भीम ठटाल, कमल कोइराला, विजयिता भण्डारी आदि रहेका छन् ।

मानिसले भाइसरलाई 'अदृश्य मानव शत्रु' घोषणा गर्‍यो र ऊ सारा डाक्टर, नर्स, सुरक्षाकर्मी, सैनिक जस्ता शक्ति सारा शक्ति लगाएर कोरोना भाइरसका विरुद्ध होमियो । यस्तो बेलाको मानिसले मानव सृजित सङ्कटको बेलामा भन्दा बढी डर र सन्त्रासको अनुभव गरेको सन्दर्भ नम्रता गुरागाईको दुरी बढेकै

जाती कवितामा यसरी प्रस्तुत गरिएको छः

यो कस्तो युद्ध हो

न गोला बारूद छ, न त ट्याङ्कर

न सैनिकहरू छन्, न त फाइटर

न कसैको भयालढोका फोरेको छ

न कसैको गोजीको पैसा चोरेको छ

न दिउँसै पसल लुटेको छ

न कसैले कसैलाई कुटेको छ

तैपनि डरको पारो हजारौं गुणा बढेको छ

देखिनेभन्दा नदेखिनेको त्रास भित्र कतै गढेको छ । (गुरागाईं, २०७७ जेठ ८)

मानिसलाई कोरोनाका कारण मरिन्छ कि क्या हो भन्ने भयले सताएको र त्यसले मानिसमा मानसिक अभिघात बढेको सन्दर्भ वैकुण्ठराज आचार्यको 'लकडाउन' कवितामा यसरी देखाइएको छः

सोचें

मृत्युको भयले जिन्दगीलाई

कसरी लकडाउन गर्छ

भयमा बसिरहँदा

नयाँ उर्जा पनि पाइन्न

स्वतन्त्रता पनि पाइन्न

खुशी पनि पाइन्न

प्रगति पनि गरिन्न

शान्ति पनि पाइन्न (आचार्य, २०७७ वैशाख ३०)

कोरोना महामारीका समयका अधिकांश मानिस एक किसिमको मानसिक अभिघातको सिकार हुन पुगे । नेपाली समाजका शिक्षित-अशिक्षित, सम्पन्न-विपन्न, सहरिया-गाउँले सबै मानिसमा मानसिक भुइँचालो गएको, यसलाई कोरोनाकै कारण 'मरिन्छ कि क्या हो' भन्ने भयले सबैभन्दा बढी सताएको र मानिस अदृश्य भयमा बाँच्न विवश भएको सन्दर्भ यस समयका कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

ग. निम्नवर्गीय मजदुरहरूको कष्टकर जीवनको चित्रण

कोरोनाको महामारीले सबैभन्दा बढी पीडित हुनेमा निम्न वर्गीय मजदुरहरू रहेको र उनीहरूको जीवन कष्टकर भएको विषयलाई यस कालका कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । दिनभरि भारी बोकेर रातीलाई छाक टार्नेहरू, कामको खोजीमा सुदूरसम्मको यात्रा गर्नेहरू, पेटको ज्वाला निभाउन साहु/सामन्तहरूको ऋण तिर्न र श्रीमती तथा छोराछोरी पाल्न केही सजिलो हुन्छ कि भनेर विदेशतिर गएकाहरू, ठेक्कामा काम गर्ने मजदुरहरू, यातायातमा दिन वा रातभर काम गरेर जीविको पार्जन गर्नेहरू कोरोना माहमारीको चेपुवामा परेको सन्दर्भलाई यसप्रकारका कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । यसरी निम्नवर्गीय मजदुरहरूको

कष्टकर जीवनको चित्रण गरी कविता लेख्ने कविहरूमा विमला अधिकारी, रोहेज खतिवडा, कमल कोइराला आदि रहेका छन् ।

सुनौलो भविष्य बोकेर काम र मामको खोजीमा सुदूर पश्चिमबाट सुदूरपूर्व पुगेका वा देशका कुनाकाप्चाबाट काठमाडौंमा पसिना बगाउन पुगेका निम्न वर्गीय मजदुरहरू लकडाउनमा जहाँको त्यही थुनिन पुगे । लकडाउन लम्बिँदै जाँदा उनीहरूलाई भोक कसरी भेटाउने र घर कसरी पुग्ने भन्ने चिन्ताले पिरोल्न थाल्यो । त्यसैले उनीहरू सयौं, हजारौं किलोमिटरको पैदल यात्रा गरेर घर हिँड्न बाध्य भएको तर सरकारले ती भोकाहरूको भयानक तथा दारुण अवस्थालाई प्राथमिकता नदिएको सन्दर्भलाई रोहेज खतिवडाको 'भोकको लड्मार्च' कवितामा ज्यादै सशक्तरूपमा प्रस्तुत गरिएको छ :

यो सडकटमा यो सन्त्रासमा
भोको दमाहा बजाउने यी को हुन् ?
अवज्ञाको सहनाई फुक्ने यी को हुन् ?
महाव्याधीलाई चुनौति दिँदै
सयौं किलोमिटरको लड्मार्चका लागि
सडकमा उत्रिएका यी पैताला कसका हुन् ?
भिटी गुन्टा बोकेर
यिनीहरू कहाँ गइरहेका छन् ? (खतिवडा, २०२० अप्रिल १९)

महामारीले सीमामा अलपत्र परेको वा विदेशका विरानो ठाउँमा बन्दाबन्दीको सिकार भएर बसेका नेपालीहरूको अवस्थालाई कमल कोइरालाको 'फर्कू म आमा घर' कवितामा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

नाका बन्द भयो म आउँन कुनै देखिन्न सम्भावना
सीमामै अलपत्र छन् नि अहिले लाखौं करोडौं जन
बाँचे भेट हुनेछ आउँछु कसै मेरै प्रतीक्षा गर
ऐले सम्भव नै भएन कसरी फर्कू म आमा घर । (कोइराला, २०२० अप्रिल २९)

कोरोना महामारीले गरीब तथा विपन्न वर्गका मजदुरहरूलाई सबैभन्दा बढी मारमा परेका, उद्योगधन्दा, व्यापार व्यवसाय, यातायात, सहरबजार जस्ता सबै क्षेत्रहरू बन्द भएपछि सबैभन्दा बढी मारमा तिनै विपन्न वर्गका मजदुरहरू परेको र उनीहरूको रोजिरोटी खोसिएको सन्दर्भलाई यस समयका कवितामा महत्त्व दिइएको छ । यस समयका कवितामा पनि ती मजदुरले पाएको सास्ती तथा कष्टलाई शसक्त रूपमा उठाइएको छ ।

घ. मान्छेको महाशक्तिमाथि प्रश्न

कोरोनाको महामारी फैलिएपछि महाशक्तिशाली मानिसका सारा अस्त्र निकम्मा भएको, ती विशाल यन्त्र तथा आविष्कारहरू बेतुकका भएका र महाशक्तिशालीहरू हायलकाय भएर, डरले थुरथुर काप्न थालेको सन्दर्भलाई यस समयका कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । यस प्रकारका कविहरूमा भूपेन्द्रराज वैद्य, नम्रता गुरागाई, प्रकाशचन्द्र अधिकारी, प्रनामी रोसु रोशन, टड्कराज आचार्य आदि रहेका छन् ।

विश्वलाई कब्जामा राख्न खोज्ने महाशक्तिहरू पनि महामारीले धुरुधुरु रुने अवस्थामा पुगेको अवस्थालाई भूपेन्द्रराज वैद्यको 'कोरोना' कवितामा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

साम्राज्यवादको नाइकेले पनि
हार स्वीकार गरिसकेको छ
नाइट्रोजन बम र मिसाइललाई
क्वापै खाने भाइरस हिरोसिमा र नाकासाकी
ध्वस्त पार्नेलाई चपाउँछ भाइरस
महाशक्तिलाई धुरुधुरु रुवाउने कोरोना भाइरस (वैद्य, २०७६ चैत्र २९)

संसारलाई जित्ने र महाचक्रवर्ती शासन गर्छु भन्ने धाक दिने संसारका ठूलाठालाहरू पनि कोरोना महाव्याधिका बेला थुरथुरी भएका र महामारीमै मरिने भयले कोठाभिन्न थुनिएर बसेका छन् भन्ने सन्दर्भलाई यस समयका कवितामा ज्यादै सशक्त रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । टङ्कराज आचार्यको 'टक्क पृथ्वी छक्क पँधेरी' कवितामा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

लन्डनमा लञ्च र ड्यालसमा डिनर गर्नेहरू
एकाएक दुला पसेका छन्
बिजनेस र फस्टक्लासका भिआइपीहरू
लल्याकलुलुक भइ थला बसेका छन्
बम बारुद र मिसाइ बिक्रेताहरू
माक्स किन्ने लाइनमा उभिएका छन्
स्कचले मुख कुल्ला गर्नेहरू सेनिटाइजरको पर्खाइमा छन्
अन्तरिक्षमा बस्ती बसाउन प्लटिड गर्नेहरू
धर्तीमा छ फिट प्लट नपाउने भयले स्तब्ध छन्

संसारका डनहरू साइजमा ल्याउन खोकी र हाछ्यु नै पर्याप्त छन् (आचार्य, २०२० अप्रिल ६)
कोरोना महामारीले मानिसका महाशक्तिमाथि प्रश्न उठाएको सन्दर्भलाई यस समयका कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । यस्तो बेलामा मान्छेका ती वैज्ञानिक यन्त्र, तन्त्र पनि बेकामे भएको, मान्छे हायलकाय भएर आफ्नै घरबन्दी भई मान्छेबाटै टाढा बस्नु परेको वास्तविकतालाई यस समयका कवितामा कलात्मक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ भने मान्छेको शक्तिमाथि उपहास पनि गरिएको छ ।

ड. सकारात्मक तथा आशावादी सोचको प्रस्तुति

कोरोना महामारी जित्नका लागि सकारात्मक तथा आशावादी सोचको खाँचो हुन्छ भन्ने भाव यस समयका कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । कोरोनाको अभिघात पनि जित्न पनि सकारात्मक सोचको खाँचो रहेको भाव यस्ता कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । कोरोना भाइरस मान्छेमान्छेको संसर्गबाट सर्ने भएकाले मानिसले 'भौतिक दूरी कायम गर्नुपर्छ' भन्ने भाव यस प्रकारका कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

यसरी सकारात्मक तथा आशावादी सोच भएका कविता लेख्ने कविहरूमा वैकुण्ठराज आचार्य, नम्रता गुरागाई, ज्वाला ढकाल, विजयिता भण्डारी, विमला अधिकारी (देवकोटा), हेमनाथ पौडेल, देवी नेपाल, वद्रीप्रसाद दाहाल जस्ता कविहरू रहेका छन् ।

कोरोना महामारीमा मानिसमा केही समयका लागि आफन्तभन्दा टाढै बस्नु नियम लगाइयो । मान्छेले भेट्दा अड्कमाल गर्ने, हात मिलाउने जस्ता कार्य पनि बन्द भएको र उज्यालोको आशामा एकान्त वासमा बस्न थालेको सन्दर्भ वैकुण्ठराज आचार्यको 'कोरोना र प्रेम' कवितामा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

अभ बढी विश्वास अनि गहिरो सम्बन्धका लागि

म तिमीलाई केही दिन भेट्नेछुइँ

केही दिन म तिमीलाई छाँद हाल्नेछुइँ

किनकि म तिमीलाई गुमाउन चाहन्नँ

किनकि म तिमीलाई रुवाउन चाहन्नँ

किनकि म तिमीलाई सधैं देख्न चाहन्छु ।

बितेका काला अँध्यारा रातहरूमा देखिएका

दुःस्वप्नहरू पछिका उज्यालो जस्तै

यो उदासिनताको बादल छिट्टै पन्सिने छ । (आचार्य, २०७७ वैशाख ३०)

पृथ्वीमा कोरोनाभन्दा ठूला महामारी तथा महाव्याधि आए पनि विवेकी मान्छेले विवेकको प्रयोग गरेर जित हासिल गर्दै आजसम्म आएकाले यो कोरोनालाई पनि महामारी जित्न सकिन्छ भन्ने भाव हेमनाथ पौडेलको 'हादैँन है मानिस' कवितामा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

पृथ्वीमा जतिप्राण घातक महाव्याधि र रोगै भए,

जित्यो मानिसले महासमर ती विज्ञान औ ज्ञानले

मान्छेका नव चेतना दिनदिनै बढ्दो नयाँ चिन्तन

यो युद्धै पनि जित्न सक्छ आखिर कवै हादैँन है आखिर । (पौडेल, २०२० अप्रिल २६)

आज महामारी फैलियो भनेर असावधानी हुनुपनि हुन्न, मानिसले कहिल्यै हार्नु हुँदैन र हारेको पनि छैन । कोरोनाको महामारी पनि क्षणिक समयका लागि भएकाले समय प्रतिकूल रहँदासम्मको समयमा मान्छे बन्दाबन्दीका बेलामा भित्रै रहनु पर्ने अनिमात्र माहामारीलाई जित्न सकिन्छ भन्ने भाव देवी नेपालको 'निस्कन्न भो बाहिर' कवितामा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

मान्छेले धरती सबै चुमिसक्यो आकाश नै चुम्छ रे

पानीमा पनि गाउँ नै बनिसक्यो त्यो चन्द्रमा छुन्छ रे

धर्तीका सब जीव राख्छ वशमा हादैँन मान्छे अब

कोरोना पनि जित्न सक्छ सजिलै निस्कन्न भो बाहिर (नेपाल, २०२० अप्रिल ९)

कोरोनालाई जित्ने सबैभन्दा ठूलो औषधि सकारात्मक सोच तथा आत्मविश्वास नै हो भन्ने कुरा स्वास्थ्य क्षेत्रका विज्ञहरूले भनेको कुरालाई यस समयका कविहरूले पनि कवितामार्फत् प्रस्तुत गरेका

छन् । कोरोना कहरका समयमा मानिसले सकारात्मक विचार राख्नु पर्छ, त्यसले बाँच्ने वा सङ्घर्ष गर्ने सामर्थ्य दिन्छ, भन्ने सन्देशयुक्त कविता रचिएका छन् । संसारमा कोरोनाभन्दा ठूलाठूला महामारी तथा प्राकृतिक विपद आएको र त्यसलाई पनि मान्छेले जित्दै आएकोले यस बेला पनि महामारीलाई जित्न सक्नु नै आजको आवश्यकता हो भन्ने सन्देश यस समयका कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । सरकारले आह्वान गरेको बन्दाबन्दीमा एकान्तवासमा बसेर देश र कोरोनालाई परास्त गर्नु पर्छ, त्यो नै मानवको हितमा हुने सन्देश यस समयका सकारात्मक सोचका भाव भएका कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

च. कविता प्रकाशन/प्रसारणमा साइबर प्रविधिको प्रयोग

कोरोना महामारीको सुरुवात भएपछि मान्छेका गतिविधिहरू नै परिवर्तन भए । महामारीको कुनै औषधी तथा भ्याक्सिन नभएकाले यसलाई कसरी रोक्ने भन्ने विषयले प्रत्येक देशका सरकारले मानवीय गतिविधि नियन्त्रण गर्न भनी लकडाउनको घोषणा गरे । यसबाट भौतिक रूपमा पुस्तक प्रकाशन गर्ने प्रकाशन गृह, छापाखाना, पत्रपत्रिका सबै बन्द भए । मान्छेले ल्यापटप वा मोबाइलमा देख्न, पढ्न र सुन्न मिल्ने गरी प्रकाशन गरिएका डिजिटल पत्रिका, युटुब, वेब पोर्ट, फेसबुक जस्ता संयन्त्रबाट बन्दाबन्दीका बेलामा घरैमा थुनिएका कविहरूले कविताको प्रकाशन गर्न थाले । विशेष गरी वेब पोर्टल तथा युटुबबाट कोरोनाका कारण मानिसले भोगेका अनेक थरी अनुभव समेटिएका कविताहरू प्रकाशन भए । त्यस्तै सामाजिक सञ्जाल फेसबुकमार्फत् पनि थुप्रै कविहरूले कविता सार्वजनिक गरे । यसले कविता प्रकाशन गर्ने परम्परित रीतिलाई पनि परिवर्तन गरिदियो ।

यसै समयमा कवितामा सङ्गीत भरेर युटुबमा प्रकाशन तथा प्रसारण गर्ने कार्यले पनि गति लियो । यसक्रममा गद्य तथा पद्य दुवै थरी कविता रेकर्ड गरिए । रेकर्ड गरेका कविताहरू युटुबमा अपलोड गर्ने तथा सामाजिक सञ्जाल फेसबुकमा सेयर गर्ने प्रवृत्ति पनि ह्वात्तै बढ्यो । छन्दका कविताहरू मध्ये पनि शार्दूलविक्रीडित छन्दले त एक किसिमको ब्रान्ड नै बनायो । यस समयमा विभिन्न छन्दका कविता लेख्ने र रचनाहरू लेखक स्वयं वा अन्य व्यक्तिद्वारा कविता वाचन गराउने क्रमले निकै राम्रो गति लियो । त्यसबाहेक अन्य छन्दका कविता पनि रेकर्ड गर्न र विद्युतीय सञ्जालमार्फत् प्रकाशन गर्ने क्रम चलिरह्यो । त्यस्तै अनलाईन साहित्यिक पत्रिकाहरूमा पनि प्रशस्तै मात्रामा कोरोना सम्बन्धी कविताहरू प्रकाशित भएका छन् । यसरी महामारीले उकुसमुकस पार्दा जुम, जित्सी, गुगल मिट, माइक्रोसफ्ट टिम्स, भाइवर ग्रुप जस्ता भर्चुअल काव्यगोष्ठीको थालनि भयो र भर्चुअल रङ्गमञ्चमा सामूहिक रूपमा कविता प्रस्तुत गर्ने कार्यको थालनी भयो ।

६. निष्कर्ष

कोरोना कालमा रचिएका नेपाली कवितामा कोरोनाको के कस्तो प्रभाव पऱ्यो भन्ने समस्याको समाधानमा केन्द्रित प्रस्तुत लेखमा नमूना छनोट पद्धतिअन्तर्गतको सोद्देश्यमूलक नमूना छनोटविधि अपनाई सामग्रीहरू सङ्कलन गरिएको छ । यसक्रममा कोरोना महामारी चलिरहेका बेलामा कोरोनामहामारीलाई प्रधानता दिई रचना गरिएका कविताहरूमात्र सङ्कलन गरिएको छ । यसरी छनोट गरिएका कविताको

शीर्षक, लय र भावका आधारमा अध्ययन तथा विश्लेषण गरिएको छ । विश्वभर फैलिएको कोरोना भाइसका कारण नेपाली कविता पनि प्रभावित बनेको पाइन्छ । कोरोना महामारीको समयमा लेखिएका कवितामा कोरोनालाई विषय बनाइएका, लकडाउनलाई विषय बनाइएका र सन्दर्भका रूपमा कोरोनालाई विषय बनाइएका गरी तीन प्रकारका शीर्षक भएका कविताहरू रचना गरिएका छन् । यस प्रकारका कवितामा गद्य, पद्य र गीतिलय गरी तीन प्रकारका लयको प्रयोग गरिएको छ । यस्ता कवितामा गद्यलयको आधिक्यता रहेको छ भने पद्यलय र गीतिलयको न्यूनता रहेको छ । कवितामा कोरोना समयमा रचना गरिएका नेपाली कवितामा कोरोनाले नेपालीका व्यक्तिगत तथा सामाजिक मनोविज्ञान नै गम्भीर प्रभाव परेको सन्दर्भ प्रस्तुत गरिएको छ । नेपाली कविताको भाव तथा कलाजस्ता दुवै क्षेत्रमा कोरोनाको प्रभाव परेको छ । यसको कोरोना केन्द्री कवितामा सरकारको कार्यशैलीको आलोचना, मानवीय अस्तित्वमा शङ्का, मानसिक अभिघातको चित्रण, निम्नवर्गीय मजदुरहरूको कष्टकर जीवनको चित्रण, फरक तर बदलिँदो जीवनशैलीको चित्रण र मान्छेको महाशक्तिमाथिको आशङ्का गर्ने तथा सकारात्मक तथा आशावादी सोचको प्रस्तुति गर्ने जस्ता विचार प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । साथै महामारीले उकुसमुकस पार्दा जुम, जित्सी, गुगल मिट, माइक्रोसफ्ट टिम्स, भाइवर ग्रुप जस्ता भर्चुअल काव्यगोष्ठीको थालनी भयो र भर्चुअल रङ्गमञ्चमा सामूहिक रूपमा कविता प्रस्तुत गर्ने कार्यको थालनी भएको पाइन्छ ।

७. कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत अनुसन्धानात्मक लेख २०७७ भाद्र २७ गते ने.सं.वि. जनता विद्यापीठ नेपाली विभागद्वारा आयोजित विभागीय कार्यक्रममा प्रस्तुत भएको कार्यपत्रको संशोधित रूप हो । यस क्रममा यसलेखलाई प्रकाशन योग्य बनाउन अमूल्य सुभावा सल्लाह दिनुहुने नेपाली विभागका सदस्य सहप्रा. डा. बाबुराम आचार्य लगायत अन्य महानुभावहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । साथै लेखलाई पियर रिभ्यु बनाउन सल्लाह सुभावा दिनुहुने विज्ञप्रति पनि हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

सन्दर्भ सामग्री सूची

- अधिकारी, चैतन्य (२०७७ वैशाख ३). 'जुद्धसम्शेर महाराजका नाममा'. www.samakalinsahitya.com/index.php?show=detail&art_id=67
- अधिकारी, प्रकाशचन्द्र (२०७७ जेठ ८). 'कोरोना आघात'. samakalinsahitya.com/index.php?show=detail&art_id=6780
- अधिकारी, मिसन (२०७७ वैशाख २०). 'लकडाउन'. www.saranginews.com/kala-sahitya/3433
- आचार्य, कल्पना (२०७७ वैशाख ३०). 'सरकारको उर्दी'. <https://www.kayakairan.com/archives/24571>
- आचार्य, टड्क (२०२० अप्रिल ६). 'टक्क पृथ्वी छक्क पँधेरी' <https://www.youtube.com/watch?v=YgJRJ19zvEc>
- आचार्य, वैकुण्ठराज (२०७७ वैशाख ३०). 'लकडाउन'. <https://sahityasangraha.com/tag/baikuntharaj-acharya/>
- उपाध्याय, वैद्यनाथ (२०७७ वैशाख १७). 'मान्छेको भविष्य' www.samakalinsahitya.com/index.php?show=detail&art_id=6753

- के.सी. महेन्द्र (२०७७, वैशाख ३). 'कमरेड भाइरस'. www.samakalinsahitya.com/index.php?show=detail&art_id=6735
- कोइराला, कमल (२०२० अप्रिल २९). 'फर्कू म आमा घर' <https://www.youtube.com/watch?v=ny8gS-54yIM>
- खतिवडा, रोहेज (२०२० अप्रिल १९). भोकको लडमार्च. www.facebook.com/roopess/videos/225894448665094/?t=64
- गुरागाई, नम्रता (२०७७ जेठ ८). 'दुरी बढेकै जाती'. www.samakalinsahitya.com/index.php?show=detail&art_id=6788
- ढकाल, ज्वाला (२०७७ वैशाख २१). 'ए कोरोना' <https://swasthyakhabar.com/story/32146>
- त्रिपाठी, वासुदेव, न्यौपाने, दैवज्ञराज र सुवेदी केशव (२०६०). नेपाली कविता भाग ४. ललितपुर: साभा प्रकाशन ।
- नेपाल, देवी (२०२० अप्रिल ९). 'निस्कन् भो' <https://www.youtube.com/watch?v=N3jqH7YguC0>
- पराजुली, अर्जुन (२०२० अगस्ट २२). 'कोरोना र सरकार'. <https://www.facebook.com/arjun.parajuli.330>
- पौडेल, शान्ता (२०७७ जेष्ठ २८). लकडाउन र प्रकृति <https://himawatkhandha.com>
- पौडेल, हेमनाथ (२०२० अप्रिल २६). 'हार्देन है मानिस' www.youtube.com/watch?v=2lhF2sTDOkY
- वि.क. विष्णु (२०७६ चैत्र १५). 'मनबाट डर गएन अझै'. nagariksamaj.com/5795/
- वैद्य, भूपेन्द्रराज (२०७६ चैत्र २९). 'कोरोना'. chautaripostonline.com/2020/04/15761/